

La teoria feminista com a base de la coeducació

Autora i il·lustradora: Judit Torrelles Pelegrí

Tutora: Carme Molet Chicot

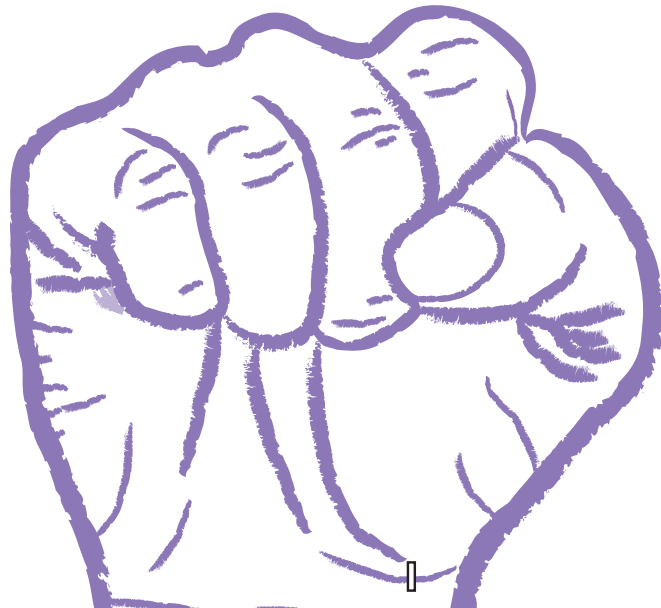
Doble Titulació en Educació Infantil i
Educació Primària

Facultat d'Educació, Psicologia i Treball
Social

Universitat de Lleida
Facultat d'Educació,
Psicologia i Treball Social

¿Quién es esa mujer que está
creando tanto alboroto?

la revolución

@mela.putosuda

Resum

Aquesta proposta pretén atançar la història i la teoria feminista als professionals de l'educació, com també donar a conèixer una proposta coeducativa que s'està duent a terme a Navarra. L'objectiu principal és fer un recull de les teories feministes existents, com també de la història dels feminismes occidentals, i específicament dels feminismes a Espanya i Catalunya. El que busca aquest treball és aconseguir establir les bases per a que la teoria feminista pugui arribar a les escoles.

Paraules clau:

Feminisme, coeducació, gènere, igualtat.

Abstract

This proposal pretends move closer the feminist history and theory to the professionals of the education, as well as raising awareness to a co-educative proposal that is being carried out in Navarra. The main objective is to make a review of the existent feminist theories, as well as reviewing the history of the occidental feminisms, specifically of the feminisms in Spain and Catalonia. The present project seeks to stablish the basis so that the feminist theory could arrive to the schools.

Key words:

Feminism, co-education, gender, equality.

ÍNDIX

1. Introducció	5
2. Justificació	6
3. Objectius	8
4. Feminismes	9
4.1. Context històric: els feminismes i la seva evolució històrica	9
4.2. Història dels feminismes a Espanya i Catalunya	12
4.3. Perspectives feministes	18
4.4. Teoria queer	26
5. Feminismes i gènere en l'educació.....	28
5.1. Una proposta aplicada: Skolae Berdin Bidean	30
6. Conclusions	33
7. Bibliografia	34

1. Introducció

Ja fa molts anys que la figura de la dona ha estat subordinada: subordinada en l'esfera pública, a casa, a la feina, a l'escola, amb la parella, etc. Aquest fet, cada vegada és menys notori, però continua present.

En els últims anys se sent més sovint la idea que la igualtat ja s'ha assolit, pel fet que existeixen lleis i propostes per garantir-la, o per acabar amb la violència de gènere. A més a més, l'accés aconseguit en tots els nivells educatius, o al mercat laboral i cultural, està fent que aquesta idea creixi cada cop més.

No obstant tots aquests fets, la poca presència de les dones en els àmbits de les decisions econòmiques, culturals, científiques, polítiques o socials, com també el repartiment del treball domèstic i de cures, la reproducció dels rols de gènere o la violència de gènere, demostra que segueix existint una gran esquerda entre gèneres.

Si portem els feminismes a la societat, veiem que cada vegada guanyen més importància, per lluitar en contra de la repressió i del patriarcat. Hi ha hagut diferents moviments de denúncia:

- El moviment #Metoo, que ha aconseguit arribar arreu del món per denunciar agressions sexuals que han patit dones del món de l'espectacle i la cultura.
- Les vagues a escala mundial del 8 de març, que també cotaven amb manifestacions massives en la majoria de capitals, per protestar en contra de la violència de gènere, lluitar pels nostres drets, fer-nos visibles, etc.
- Les diferents manifestacions en suport a les víctimes de violació i en contra del sistema judicial espanyol.

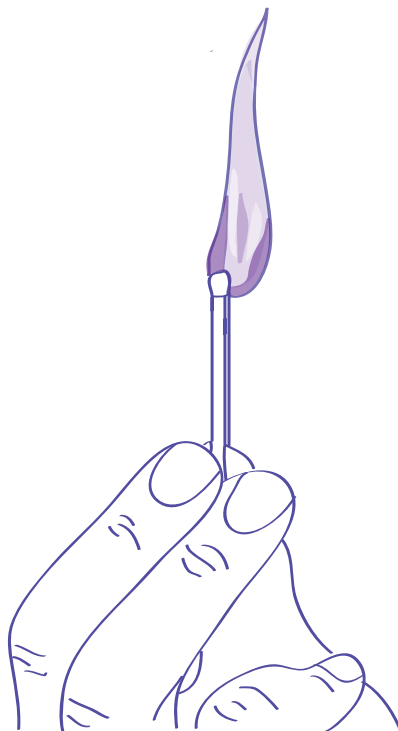
Veiem doncs que cada vegada els feminismes i el gènere estan més presents en la societat, en les conversacions, en els mitjans de comunicació, en la moda... Per què no portar-los a l'escola?

Per realitzar el present treball em vaig fixar les següents metes: fer un repàs de la teoria feminista; i buscar, ajuntar i analitzar diferents propostes que s'havien fet tot aplicant aquesta teoria.

L'objectiu que pren més importància del treball és fer una recerca de la història i la teoria feminista perquè en un futur puguin ser introduïdes a les escoles per diferents professionals del món educatiu. Els conceptes bàsics que es tractaran són els feminismes, el gènere, la coeducació i la igualtat.

2. Justificació

“L’Okoloma era una persona amb la qui podia discutir, riure i parlar de debó. També va ser la primera persona que em va dir *feminista*. [...] Saps que ets una feminista? No era cap compliment. M’en vaig adonar pel to que va fer servir, el mateix to amb el qual algú et podria dir: *Ets partidari del terrorisme*. No sabia exactament que volia dir allò de “feminista”, però no volia que l’Okoloma se n’adonés, així que ho vaig passar per alt i vam seguir parlant. La primera cosa que volia fer en arribar a casa era buscar la paraula al diccionari.”

D’aquesta manera, amb el text que acabeu de llegir, va començar la meua aventura amb els feminismes. Un dia una bona amiga em va deixar un llibre petit i fàcil de llegir, i em va dir: t’agradarà molt. I tant em va agradar, que avui fins i tot apareix en aquest treball. El llibre es titula, *Tots hauríem de ser feministes*, de l’escriptora i feminista **Chimamanda Ngozi Adichie**. Aquest va ser el primer llibre que em va fer interessar pels feminismes, i a partir d’aquí ja no hi ha hagut marxa endarrere.

Feministes van ser, sense saber-ho, les primeres dones que es van enfrontar a la seva realitat i lluitaven per una igualtat de gènere i una equitat pels drets d’homes i dones. Elles estaven soles i no tenien suport de la societat, a no ser que hi hagués interessos econòmics darrere. Actualment, les dones ja no estem soles, i el moviment feminista està creixent cada vegada més. La intenció és aconseguir que dones i homes tinguin els mateixos drets, accessos i llibertats en totes les esferes de la societat, però penso que per a assolir-ho, s’ha de començar per l’escola.

L’escola és, després de la família, un dels primers agents socialitzadors on infants i joves aprenen com relacionar-se amb els iguals. És en aquest espai on es comencen a crear els rols socials, i on es comencen a notar els estereotips de gènere. Com diuen Carreras, Subirats i Tomé (2014: 1)

“el sistema educatiu transmet els gèneres i ho fa de forma jeràrquica, és a dir, que no sol transmet els gèneres sinó que, transmet també el sexisme; que ho fa a través d’un conjunt de mecanismes, i es va poder avançar en la seva delimitació: els derivats de les pautes establertes, que prescriuen un diferent tractament de què és femení i masculí i els que regeixen comportaments no conscients, transmesos a través del currículum ocult”.

Arran de l'observació duta a terme en diferents escoles durant els períodes de pràctiques, he notat una problemàtica latent en molts sentits: com s'utilitzen les joguines, quins són els espais de joc, com es realitza el joc simbòlic, com es parlen els infants entre ells, o quin espai se li dóna a la figura de la dona dins l'escola.

Recordo un fet que vaig compartir amb les meves companyes de carrera amb el qual totes vam coincidir: l'única importància que se li donava a la figura de la dona durant el curs en les escoles on fèiem pràctiques era en la setmana del 8 de març. Durant la setmana es decoraven les parets amb dones il·lustres, i la setmana següent o es despenjaven o es quedaven oblidades en aquella paret. El que més em sobtava de la instal·lació del centre on jo estava era l'eslògan: *cap dona en l'oblit*. Però elles allà es quedaven, oblidades en una paret fins al juny.

Totes aquestes accions i moltes altres, són les que m'han fet voler anar més enllà i plantejar-me aquest treball. Trobo molt important descobrir d'on venim i quines són les teories feministes existents, per tal de poder arribar a saber cap on volem anar i què volem aconseguir.

3. Objectius

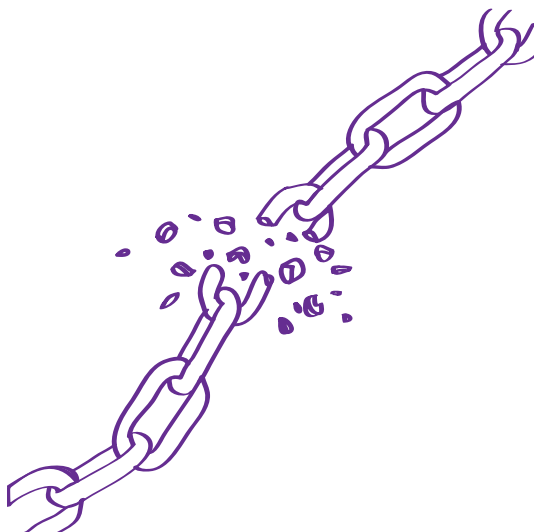
L'objectiu principal d'aquest treball és fer una recerca de la història i la teoria feminista, ja que no ho hem estudiat a la facultat i és molt important que es pugui portar a les escoles.

En la cerca principalment s'ha buscat suports teòrics perquè aquestes teories en un futur puguin ser introduïdes a les escoles. Tanmateix, aquesta recerca també pot ajudar a posar les bases teòriques perquè altres mestres s'animin a fer propostes que es puguin realitzar a les seves aules.

També es durà a terme la introducció, i una petita revisió, de l'únic pla de coeducació que s'ha plantejat i implementat a l'estat espanyol, creat des de l'administració del Govern de Navarra, el *Programa SKOLAE Berdin bidean Creciendo en Igualdad*.

4. Feminismes

Els feminismes són molt difícils de descriure, segons el diccionari són:

1 m. [LC] [SO] [PO] Moviment social que denuncia la submissió tradicional de les dones als homes i promou l'equiparació de drets entre els dos gèneres.

2 m. [LC] [SO] Conjunt de teories que al llarg del temps fonamenten la lluita de les dones a favor de l'emancipació.

Com que aquestes definicions no acaben de definir exactament els feminismes, ens basarem en la definició que fa Castells (citada per Facio i Fries, 2005: 263)

“entendrem per feminisme el que és relatiu a totes aquelles persones i grups, reflexions i actuacions, orientades a posar fi a la subordinació, desigualtat, i opressió de les dones i aconseguir, per tant, la seva emancipació i la construcció d'una societat en la qual ja no hi càpiguen les discriminacions per raons de sexe i gènere”.

També Facio i Fries (2005) recalquen els feminismes com una ideologia plural i diversa que lluita per acabar amb la subordinació de les dones.

4.1. Context històric: els feminismes i la seva evolució històrica

Com ja hem dit anteriorment, els feminismes són tant un moviment social com una teoria, encara que els seus inicis, però, estan molt desdibuixats i és difícil situar-los en un any exacte. Com ens diu Martel (2005) sempre hi ha hagut dones que, de forma individual, han anat en contra de la societat en la qual vivien, i que van decidir denunciar la seva situació desigual lluitant per uns drets d'igualtat i reconeixement. Aquest moviment anterior als feminismes com a tal, l'anomenarem profeminisme. Amorós (citada per Femenías, 2000), el defineix no com una etapa, sinó com diferents queixes i reivindicacions de diferents dones al llarg de la història, que estaven excloses pels homes. Hi ha diferents dones que es podrien incloure com a profeministes, com serien Christine de Pizan, Sapho o Guillermine de Bohemia, entre moltes altres. Durant el profeminisme, es van assentar les bases del que serien els feminismes que ens han arribat fins als nostres dies.

Per estructurar els feminismes al llarg dels temps, seguirem la classificació que fa Núria Varela (2014) de les diferents onades feministes, en la qual no s'inclou el protofeminisme, i per això l'hem nomenat anteriorment:

- **Primera Onada:** Va començar principalment durant la Il·lustració, però va ser a la Revolució Francesa on hi va haver una presa de consciència, fos individual o col·lectiva, de la inferioritat de la figura femenina envers la masculina. Les dones reclamaven els mateixos drets que tenien els homes, ja que elles no estaven tractades com a ciutadanes. Com ens diu Sánchez (2001, citada per Martel) "les reivindicacions de les dones en aquest període s'articulaven entorn del dret a l'educació, al dret al treball, als drets matrimonials, al dret a vot i respecte als fills".
- **Segona Onada:** La segona onada es va iniciar amb el moviment sufragista a mitjans del segle XIX, a Anglaterra i EUA. Les dones d'aquella època continuaven reivindicant els seus drets fonamentals, demanant principalment el dret a vot (d'aquí ve el nom de moviment sufragista), els drets sobre els seus propis fills, el d'administrar els seus propis béns, el de l'educació superior, o fins i tot, demanaven el mateix salari per la mateixa feina. A Anglaterra principalment, moltes de les sufragistes van acabar empresonades per defensar les seves idees. Va acabar a mitjans del segle XX. Mentrestant, a França, Simone de Beauvoir publica el 1949 el llibre d'*El segon sexe*, on exposa la dona com "l'altre", aquell que és diferent de l'home i no es té en compte, i explica la realitat en què vivien ella i les dones del seu entorn. A partir d'aquest llibre, s'inicia amb força la revolució feminista, ja que deixa constància de l'aïllament que moltes d'elles encara pateixen. És un dels llibres precursors de la tercera onada feminista, i del que vindrà.
- **Tercera Onada:** S'inicia a mitjans del segle XX a EUA, ja que les dones que en alguns estats ja havien aconseguit el sufragi, s'adonen que continuen relegades a l'esfera domèstica, sense tenir espai a la vida pública. A Europa en tenir lloc la primera i la segona guerra mundial, la situació de la dona es va veure afectada positivament, ja que es van alliberar les sufragistes i se'ls hi va demanar que busquessin més dones per així poder cobrir la mà d'obra masculina que faltava. Gràcies a aquest fet, després de la guerra, a Anglaterra les dones van aconseguir el dret a vot. Com a autores destacades trobem Betty Friedman a EUA, que escriu *La mística de la feminitat*, on es relata la insatisfacció de les dones de classe benestant.

Hi ha autores com Rodríguez Magda (citada per Aguilar, 2008) que parlen d'una quarta onada de feminismes. Aquests serien els moviments i les teories que s'inicien a finals del segle XX (anys noranta) fins als actuals del segle XXI. Se'ls hi dóna tanta importància i es diferencien dels feminismes de la tercera onada, ja que

com diu Aguilar “als anys vuitanta sorgeix una desconfiança cap a la categoria de gènere, sospitosa d’anàlisi postestructural i deconstruccionista, ja que alberga la diferència sexual”. És a partir d’aquesta època que comença a trontollar la categoria de diferència sexual, a causa de les teories franceses del gènere, com també de la distinció del sexe binari, i és aquí on es comença a difondre la teoria queer.

Cal destacar que s’ha escollit aquesta classificació per poder ubicar els feminismes en diferents èpoques històriques, però que n’hi ha d’altres que són igual de vàlides. També recalcar que l’eix central és principalment els llocs i les èpoques on més importància han tingut els feminismes. S’ha vist que no es podia abastar totes les situacions feministes que hi ha hagut al llarg del temps, però no per això són menys importants.

A continuació farem un petit apunt sobre el moviment feminista a Espanya, que hauria de tenir les seves pròpies onades, ja que a causa del poc accés de les dones a l’educació, dels diferents moviments polítics i de la guerra que hi va haver entremig, el feminisme a Espanya està molt desdibuixat, poc estudiat i molt allunyat dels moviments que es van fer a Anglaterra, França o als Estats Units.

Veiem que per molt que aquests moviments i teories siguin diferents per època històrica en la qual van tenir lloc, totes elles tenen un punt en comú: l’alliberament de la figura de la dona. Al llarg del temps, s’han desenvolupat diferents teories amb l’objectiu de respondre preguntes i dilemes sobre el sexe i el gènere, però que intenten principalment, explicar la subordinació de la dona als homes; com va sorgir, com i perquè es perpetua, com podia canviar-se i fins i tot, com seria la vida sense aquesta subordinació (Acker, citada per Martel, 2005).

4.2. Història dels feminismes a Espanya i Catalunya

Els feminismes a Espanya tenen uns inicis encara més desdibuixats que els inicis que es van donar del feminisme durant la il·lustració. No se sap ben bé quan van començar, però com diu Nash (1994) "la trajectòria del feminisme espanyol en les seves diferents variants s'ha d'entendre en el context de la cultura política del país".

Mary Nash (1995) en el seu article Identitat cultural i de gènere, discurs de la domesticitat i definició del treball de les dones a l'Espanya del segle XIX, fa una anàlisi molt interessant de la que és la figura de la dona durant el segle XIX, de la feina que fa i de l'espai que ocupa, que és majoritàriament la llar, l'esfera privada. Nash (1995) en l'article anteriorment mencionat deixa molt clar que "la construcció dels models de gènere i la seva projecció en l'Espanya del XIX sota la forma de discurs de la domesticitat condicionaren de manera decisiva la realitat sociocultural i ocupacional de les espanyoles del segle XIX." A més a més, no va condicionar sol la realitat ocupacional, sinó que també van afectar en els inicis i l'expansió del feminisme. Com ens diu l'autora, la societat espanyola exercia un poder repressiu en els límits d'actuació de la dona, que eren la llar i la família. D'altra banda, rebia gran importància el discurs de la domesticitat i els principis d'higiene, i tots dos fets tenien gran suport pels intel·lectuals de l'Època. Un exemple seria el metge Pedro Felipe Monlau (citats per Nash, 1995) "El govern de la casa correspon naturalment a les dones, a la mestressa de casa, a la mare de família i en no poques ocasions, o per diverses circumstàncies, a la filla gran. Sense una mare, filla, mestressa o dona de govern, no pot prosperar una família, sigui aquesta pobra, d'ingressos mitjans o bé opulenta. Per això s'ha dit amb encert que les dones són les que fan o desfan les cases".

El fet que les dones estiguessin excloses a la llar, va fer que la independència econòmica de la dona fos impossible i que el treball femení fos rebutjat per tots els obrers, ja que estava justificat pel fet que si es donava, podia arribar a trencar el

poder que el marit tenia sobre la seva dona, o que en general els homes exercien sobre les dones. Aquest fet no va problematitzar sol la classe obrera, sinó que el discurs de la domesticitat també va transcendir a la classe burgesa, i la dona era l'encarregada de la casa i l'home era el responsable del benestar econòmic de la dona i els fills o filles.

Va ser el moviment anarquista qui va tenir un grau de sensibilitat en el dret de les dones a un lloc de treball remunerat, una igualtat de gènere o una independència econòmica, per així aconseguir l'autonomia de la persona. Cap a finals del segle XIX, Teresa Claramut, dirigent d'un sindical anarquista, va ser una de les primeres dones a denunciar l'opressió específica de les treballadores. A partir d'aquell moment, es va començar a plantejar una redefinició de la identitat cultural com a treballadores i dels rols de gènere, encara que l'emancipació de la dona espanyola encara estava lluny.

Va ser Emilia Pardo Bazán qui el 1890 va denunciar amb el llibre *La España Moderna* que els diferents avenços assolits durant el segle XIX, com la llibertat d'ensenyança, de culte i d'associacionismes sol havien servit per distanciar encara més els sexes, sense fomentar l'emancipació femenina. En cap moment es va posicionar a favor o en contra del sufragi femení, ja que el dret a vot a Espanya estava reservat a les persones cultes, i entre elles a les dones. També s'ha de tenir en compte que durant la Restauració no hi havia un funcionament polític real, sinó que hi havia molta corrupció política i frau electoral; aquest fet va fer que hi hagués una gran desconfiança cap a la democràcia o als sistemes liberals, com també va fer que hi hagués un creixement de l'anarquisme i com diu Nash (2005), també va "frenar el desenvolupament d'un feminisme de signe polític".

Durant els inicis del segle XX, es va donar un procés de modernització econòmica cultural i política, que també va modernitzar el prototip femení anomenant-lo, "la dona moderna", però que no va canviar, ja que el discurs de la domesticitat i la maternitat seguien representant l'essencial de la identitat femenina. Va haver-hi diferents teories com la del Dr. Gregorio Marañón, basades en la diferència de gènere, que van centrar la maternitat com a eix definitori de la feminitat, i van ajudar a perpetuar el rol social, cultural i ideològic de la dona, basant-se en què la maternitat era el seu deure inevitable, ja que estava en les seves mans la perpetuació de l'espècie (Nash, 2005).

Gràcies a aquestes teories basades en la diferència de gènere, va adjudicar a la dona una funció social, que va poder formular un feminisme que va tenir una major apropiació social com a moviment, i que va centrar les aspiracions en el terreny social i civil, però no polític, ja que era una esfera ocupada solament per dones. Els objectius d'aquest feminisme van ser l'accés a l'educació i al treball remunerat de les dones, com també l'accés de les dones a l'espai públic. Trobem per això dones

com Concepció Arenal i Emilia Pardo Bazán, que amb el seu activisme van lluitar per l'educació femenina, però no es van posicionar en l'espai polític. Podem entendre també la situació educativa de les dones, i el perquè de la lluita feminista encarada a l'educació, gràcies a Concepció Saíz de Otero (citada per Nash, 2005): “¡Hablar de feminismo en España, donde todavía no saben leer ni escribir tres millones y medio de hombres y dos millones y medio de mujeres! ¡Feminismo aquí, donde la instrucción y la educación se hallan en mantillas y apenas presentida su compenetración!

Podríem fer un resum de tot el que hem parlat fins aquí gràcies a Scalón (citada per Fernández Fraile, 2008), que destaca breument tres fets que van fer que a Espanya no hi hagués un moviment feminista potent, mentre a altres països s'anava desenvolupant: el pobre desenvolupament industrial pel qual no existia la classe mitjana progressista, la debilitat i desconfiança que tenia el sistema representatiu parlamentari després de l'Antic Règim, la importància que tenia l'església catòlica en l'educació, perpetuant els rols de gènere i la diferència entre sexes i finalment l'analfabetisme.

Com explica Tilly (citada per Nash, 2005) la conscienciació feminista es va desenvolupar en relació amb altres moviments socials on les dones si hi tenien cabuda, com en diferents espais públics, en els moviments de reformisme catòlic, de renovació pedagògica, dels nacionalismes català i basc o en el moviment obrer. L'accés a aquests espais i moviments van ajudar les dones per poder actuar posteriorment com un col·lectiu social, amb una problemàtica específica per aconseguir els interessos col·lectius i les demandes socials.

És doncs durant els inicis del segle XX quan es troben a Espanya un gran varietat d'accions feministes, o d'agrupacions que lluitaven per els drets de la dona. Trobem el feminisme català promogut per les dones burgeses, que s'autodefinien com a feminista i volien formular la seva definició de feminisme, ja que no es sentien definides per les que s'havien fet anteriorment, i les veien alienes a la realitat i aspiracions de les dones catalanes.

Anteriorment, Faustina Sáez (citada per Nash, 2015) el 1868 havia proposat la creació d'un Ateneu de Senyores, ja que es rebutjava el sufragisme britànic i Nord-americà, com també Cutando (citada per Nash, 2005) el 1906 feia una proposta feminista: "*Nuestro feminismo ha de ser otro feminismo, no puede venir de fuera, ha de nacer en España y ser profundamente cristiano, español, genuino.*" Veiem doncs que es vol intentar crear un corrent feminista pròpia espanyola, allunyada dels corrents britànics i americans, com proposen Adolfo Posada (1899) amb el seu llibre *Feminisme*, o Dolores Monserdà (1909) amb *Estudi feminista*. Aquesta última, oferia un feminisme d'acord amb els valors culturals catalans i la tradició catòlica. Aquest moviment no tenia una lluita clara a favor de l'emancipació,

però sí que es posicionaven a favor de l'educació de la dona i de la transmissió dels valors tradicionals i patriòtics. Finalment, hi havia una organització de dones basques anomenada Emakume Abertzale Batza, encara que van desenvolupar plantejament que no eren específicament feministes.

A partir dels anys deu, es creen diferents centres educatius i instituts per a dones. Un dels instituts a destacar va ser l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, que va ser fundat el 1909 per Francesca Bonnemaïson, i va ser una de les institucions educatives més importants d'Espanya. Tenia un perfil d'educació conservadora, però ja era significatiu que un institut al qual assistien unes 8000 dones l'any, estigués creat, dirigit i administrat per dones. A més a més, també va lluitar pel dret al treball remunerat femení per les dones no casades, i trencar amb aquests valors culturals va ser molt importants per assolir els drets de les dones.

Va ser el 1918 quan es va crear l'ANME (Asociación Nacional de Mujeres Españolas) per part de María Espinosa i Consuelo González. Inicialment va estar molt marcada pel patriotisme i el suport a l'estat central, però posteriorment durant l'arribada de la República, va començar a incorporar a les reivindicacions socials, demandes polítiques, en exigir per exemple una revisió de les lleis que discriminaven la dona dins de la família, com també una implicació femenina a la vida política. Es van posicionar clarament amb el principi de la diferència de gènere més que amb el d'igualtat, i demanaven un accés de les dones als càrrecs públics de govern i administració, que tinguessin una relació amb el seu gènere, com també una participació de les dones als sindicats de les indústries pròpies del seu gènere.

La implicació que les dones volien tenir en política va anar creixent, i per exemple l'activista i feminista Carmen de Burgos, va començar a defensar el dret a vot de les dones als anys vint. Entre els anys vint i els trenta, com diu Nash (2005), "les circumstàncies polítiques del país van generar una formulació més sistemàtica d'un feminisme de caràcter sufragista basat en el principi de la igualtat entre homes i dones".

Amb l'arribada de la segona República, durant les eleccions del 1931, encara es va aplicar la llei electoral vigent de 1907 (es concedia el vot als homes majors de 23 anys i a les dones el dret a ser elegida, però no electora), encara que posteriorment es va modificar amb la formació de les Corts Constituents. Aquestes eleccions "de juny de 1931 van donar lloc a la formació d'una càmera de centre esquerre. En total 470 escons, dos d'ells ocupats per dones: Victoria Kent i Clara Campoamor." (Mª Dolores Ramos, 1988).

Quan es va començar el debat sobre el vot de la dona, hi va haver una gran divisió d'idees, on la dreta es va mantenir unida a favor, i les esquerres es van enfrontar entre republicans (en contra) i socialistes (a favor, encara que algunes persones no ho estaven). Els debats van continuar i Clara Campoamor, amb la teoria de la

igualtat en primer pla, va fer de guia durant els debats, amb l'oposició del seu propi partit i de la majoria dels republicans. Ella exigia els mateixos drets de per homes i dones, com també que els principis democràtics havien de garantir la igualtat i finalment que qualsevol discriminació de sexe en la Constitució republicana s'havia d'eliminar. El sufragi va triomfar, però sol amb quaranta vots de diferència, encara que el gran problema no era l'assoliment del sufragi, sinó, l'orientació del vot femení. És a dir, les dones es continuaven veient com una amenaça, i s'al·legava la falta de maduresa intel·lectual.

Encara que s'assolís el sufragi femení, i es mantingués fins i tot durant el franquisme, "no es va produir en cap moment durant la segona república una situació d'autoritat política femenina" (Nash, 2005).

Durant la Segona República, es van assolir en molt poc temps moltes reformes i lleis a favor de les dones. Això va ser un fet positiu pel gran avenç, però també negatiu, ja que com diu Ramos (2014) "Aquest període va ser massa curt per transformar els costums i les mentalitats, i també heterogeni a causa de les diferències establertes per la classe social, la formació cultural, les condicions de vida, les relacions de gènere i les idees polítiques i religioses." Veiem doncs que es va aprovar la llei del divorci, es va legalitzar l'avortament, es va assolir el dret per accedir a estudis superiors, es va eliminar el delictes d'adulteri femení, es va reconèixer el dret "de la pàtria potestat" de les mares sobre els fills i finalment, com ja hem estat recalcant abans, és va aconseguir el dret a vot.

Trobem fins aquí una primera etapa feminista a Espanya, des de finals del segle XIX fins a mitjans del segle XX, que va desaparèixer durant la imposició del règim franquista després de la Guerra Civil.

Durant la Dictadura es va retrocedir amb els diferents avenços que s'havien aconseguit durant la segona República a favor de les dones, i el feminisme va acabar desapareixent. Va haver-hi una forta repressió contra la dona, i es van fer unes mesures per "la família i la dona" (Alonso i Furió, 2007): es va derogar la llei del divorci (1938), es va penalitzar l'avortament i la contracepció (1941), els crims passionals i l'adulteri estaven prohibits per les dones (1944) i les dones casades han de demanar permís per treballar als seus marits (1946). Pel que fa a la política educativa, es va suprimir la coeducació, es va fer obligatòria l'assignatura anomenada popularment com a "labores" o ciència domèstica, entre altres. Veiem doncs que la dona, tenia accés a l'educació, però el seu lloc tornava a ser la llar, com ama de casa i mare. A més a més, com diuen Alonso i Furió (2005) "la doctrina del franquisme inculcava la inferioritat de les dones respecte a l'home, que tenia dret a exercir un poder quasi total sobre ella. Aquest paper configurava la identitat de les dones i qualsevol reivindicació sobre la igualtat era condemnada".

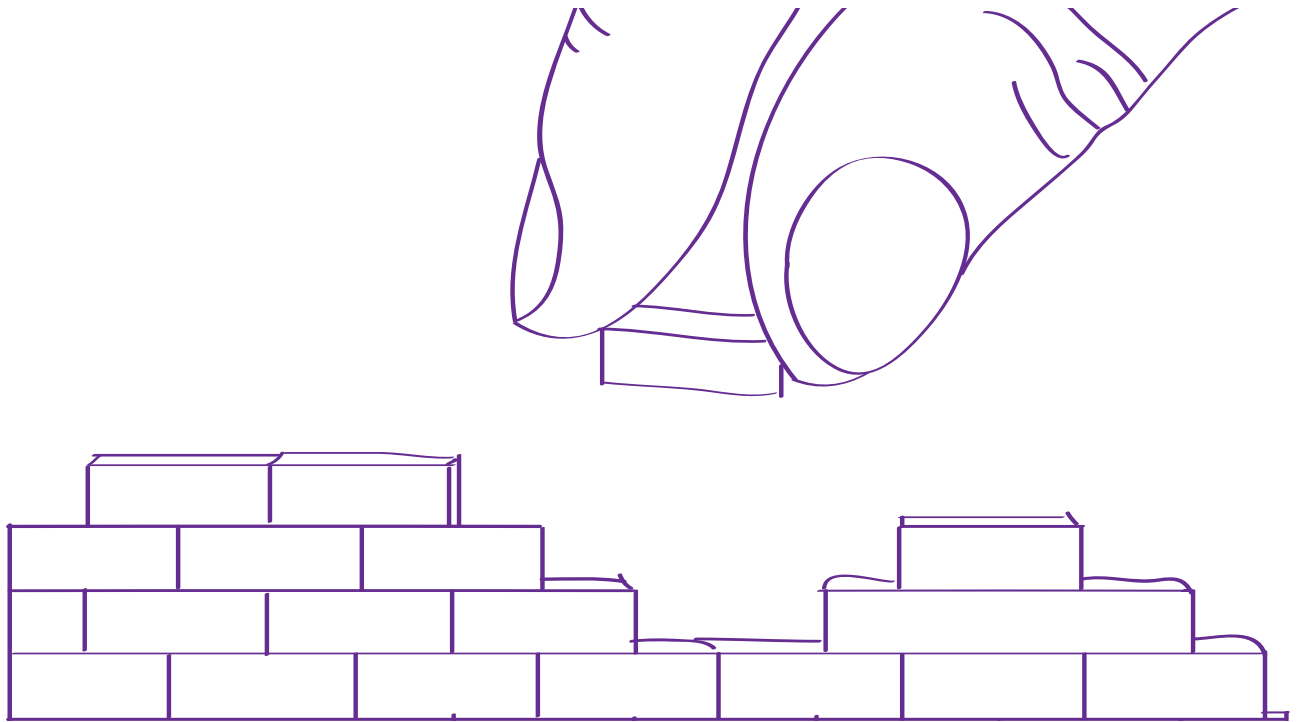
Encara que la repressió era molt forta, va haver-hi dones i agrupacions que es van atrevir a teoritzar des del punt de vista feminista: Maria Campo Alange (1948) va publicar *La secreta guerra dels sexes*, es van crear associacions religioses de dones, on van fixar les bases d'un feminisme cristià progressista. Principalment, diferents grups de dones que tenien una clara oposició al règim, es trobaven de forma clandestina, i posant en comú les seves veus i experiències van prendre consciència de la seva problemàtica, i van començar a organitzar-se per passar a l'acció.

Durant els anys setanta, hi ha un ressorgiment dels moviments feministes, gràcies a diversos fets com l'expansió econòmica, l'accés lliure de la dona al món laboral, l'expansió educativa i cultural, i l'arribada de diferents textos del moviment feminista d'altres països com *La Mística de la Feminitat* i *El segon sexe*. Tots aquests fets van ser molt positius perquè el 1975, després de la mort de Franco, es comencessin a impulsar els feminismes a Espanya, per recuperar els drets de la dona.

Va ser també el 1975 quan es va celebrar un Congrés d'Organitzacions Governamentals de la Dona, i per molt que la representació d'Espanya caigués en mans de la Secció Femenina, aquest fet va fomentar que les moltes dones s'unissin. A més a més, a Espanya es van organitzar les Primeres Jornades d'Alliberació de la Dona (impulsades per la Plataforma d'Organitzacions de Dones), en què es va presentar un programa amb denúncies i reivindicacions, principalment basades en lleis i polítiques que encara s'estaven aplicant. A Catalunya també es van organitzar el juny del 1976 les Primeres Jornades Catalanes de la Dona. Durant aquesta dècada també es van començar a estendre diverses tendències ideològiques, com va ser el feminisme radical o el feminisme socialista.

Durant la transició a la democràcia va haver-hi una gran inestabilitat política i ideològica, i això va fer que moltes feministes es decantessin entre la política feminista o el feminisme com a moviment. Quan es va assolir l'estabilització democràtica, va semblar que els grups feministes van entrar en un període de descans, ja que no tenien uns objectius clars pels quals lluitar, encara que la lluita mai va acabar.

Per concloure, hem de destacar que el moviment feminista espanyol no tindria lloc dins de les onades que anteriorment havíem descrit en la història del feminisme, i per això se l'hi ha donat tanta importància en aquest treball. En conclusió podríem dir que Espanya i Catalunya, van tenir les seves pròpies onades i el seu propi moviment i teorització feminista, i que aquests s'haurien de potenciar i entreveure molt més a les escoles.

4.3. Perspectives feministes

Per entendre la subordinació que han patit històricament les dones, hem de comprendre que no es pot trobar la resposta simplement amb un paradigma o una visió. Trobem per això diferents corrents i teories, que segons la persona que les miri seran més o menys vàlides, encara que totes compartiran un objectiu general.

La majoria de les classificacions més tradicionals, han anat perdent importància a mesura que s'ha anat avançant en la teoria feminista i s'han creat altres propostes. Hook (citada per Weiner, 1999), recalca el fet que el pensament feminista és una teoria en desenvolupament constant, modificable al pas dels anys i ampliable a mesura que hi hagi canvis o nous paradigmes.

És per això que trobem interessant classificar les teories o corrents feministes segons la tipologia, els objectius, la ideologia o la política del plantejament. Veure'm com ja havíem dit inicialment, que els feminismes s'han creat tots entorn una temàtica: mostrar i acabar amb l'opressió que sofreix la dona (Facio citada per De las Heras, 2008). Seguirem amb la idea durant tot el treball, com ja havíem dit inicialment, que no considerarem en cap moment l'existència d'un únic feminisme, i per això en tot moment estarem parlant de feminismes en plural. També recalcar en aquest punt que no presentarem tots els feminismes, ja que l'abast del treball no és tant, sinó que tractarem els feminismes que són més interessants des del nostre punt de vista, i que poden aportar més diàleg, debat i aprenentatge en educació.

Després de buscar diferents classificacions, ens centrem amb la que fa María Leonor Suárez Llanos (citada per De las Heras, 2008), que organitza les diferents tipologies de feminismes en dues categories: els feminismes de la igualtat i els

feminismes de la diferència. En línies generals, els primers afirmen que homes i dones tenen el mateix estatus social, i els segons reclamen el trencament del sistema patriarcal, per acabar amb la dominació de la perspectiva masculina sobre la femenina.

Així mateix, afegirem una categoria que l'anomenarem feminismes no-occidentals, que aglutinarà els feminismes negres, decolonials i postcolonials, ja que els feminismes de la igualtat i els de la diferència estan construïts des de la visió occidental i no donen un espai a aquests feminismes, que són iguals d'importants i que també han aportat molt al feminisme.

4.3.1. Feminismes de la igualtat

En els feminismes de la igualtat incloem el **feminisme liberal**, el **socialista** i el **marxista**. Principalment com diu Fournier (citada per De las Heras, 2008), les igualitaristes entenen que tots els éssers humans són iguals i les diferències que es donen socialment, són el resultat de la dominació.

El **feminisme liberal** és un dels que costa més de definir, ja que com diu Beltrán (citada per De las Heras, 2008) “mai està del tot clar de què estem parlant quan ens trobem davant del feminisme liberal, ja que no és una teoria unificada amb unes característiques definitòries clares”. Ana de Miguel (2005) a la vegada el defineix com un feminisme que defensa la situació de les dones com una desigualtat, ni una opressió ni explotació, i que vol realitzar una reforma del sistema fins a aconseguir la igualtat de sexes.

Els postulats i les intencions de les feministes liberals són molt similars a les que ja havien realitzat anteriorment les feministes de la il·lustració, lluitant per la igualtat de sexes i la llibertat i l'autonomia de les dones. Trobem que la màxima representant del feminisme liberal és Betty Friedan, escriptora del llibre *La mística de la feminitat* i una de les fundadores als EUA de l'Organització Nacional per a Dones (NOW). Aquesta obra de Betty Friedan es considera el ressorgiment del feminisme liberal contemporani, durant la tercera onada feminista (Martel, 2005).

Com diu Perona (2005) als EUA i Anglaterra, després que les sufragistes aconseguissin el dret a vot, va haver-hi una davallada del moviment feminista, fins que amb l'obra de Friedan es van mostrar molts dels problemes que tenia la dona a causa de les noves condicions socials i històriques. En comptes de parlar de cada problemàtica individualment, Friedan va aglutinar-les en un: la dificultat d'identificar-se com a dona, ja que predominava un estereotip que no satisfieia a les dones reals.

La Mística de la feminitat, doncs, analitzava la situació de la dona, i intentava buscar una explicació al fet que les dones no estaven conformes amb els papers que la societat els havia assignat, ja que es trobaven que no podien desenvolupar totes les seves capacitats. Aquestes dones estaven relegades a l'esfera domèstica, i

obligades a complir el paper de bona ama de casa, esposa fidel, bona mare, etc. Segons Friedan (citada per Martel, 2005), la solució és que la dona s'individualitzi, i es converteixi en un ésser humà complet.

Friedan a *La mística de la feminitat* (1963) (citada per Perona, 2005) va escriure uns plantejaments bàsics de com es podia acabar amb la inferioritat de la dona, encara que actualment han rebut moltes crítiques. Principalment destacava que la dominació masculina requeia en el capitalisme, i que era suficient un canvi de lleis que afavorissin la igualtat per solucionar els problemes d'identitat femenina i de desigualtat. Per solucionar aquestes crítiques Friedan escriu una segona obra, *La segona fase* (1981), en què planteja nous problemes de la dona, i malgrat que aquesta ja té accés al treball, continua sofrint una desigualtat, i és en aquest punt on defensa una revolució en l'esfera domèstica i un canvi en les institucions públiques.

Hem de destacar que Friedan amb *La segona fase*, atansa els feminismes liberals cap als feminismes socialistes i radicals, però manté l'individualisme. (de las Heras, 2008) Els fets que exposa principalment Friedan als seus llibres, són els principis pels quals lluitaran les feministes lliberals: diferents discriminacions que impedeixen el desenvolupament complet de la dona i l'exclusió de l'esfera pública. Perquè es pugui donar aquest canvi, els feminismes liberals duen a terme diferents accions, que se centren a derogar lleis i tradicions que impliquen un tracte discriminatiu de la dona i fomentar mesures perquè totes les dones puguin tenir igualtat d'oportunitats en l'accés a l'educació.

L'educació és un espai molt important per les feministes liberals, ja que creuen que s'hi pot afavorir la igualtat entre gèneres com també s'hi poden desenvolupar les potencialitats de les noies. Un dels objectius més importants d'aquesta perspectiva és l'accés de les dones a tots els nivells educatius, com també la consolidació de l'escola mixta i la coeducació.

En tots els casos, el feminisme liberal s'ha considerat un moviment elitista de dones blanques i de classe mitjana. Friedan a *La Mística*, sol va tenir en compte a dones blanques, heterosexuales i de classe mitjana, i totes les reformes que proposava anaven encarades a elles. (Jenainati, 2007)

Pel que fa als feminismes socialista i marxista, no farem quasi una distinció entre ells perquè la seva diferenciació és poc clara (Carme Castells, 1996). El feminisme socialista-marxista resorgeix al segle XX als EUA, atès que es busca en la teoria marxista la resposta als problemes socials. Per aquests feminismes, l'opressió que sofreix la dona és deguda a la unió de dos sistemes: el patriarcal i el capitalista. Les socialistes es troben en la situació que no poden ometre la teoria marxista del seu moviment, però a la vegada són conscients que aquesta teoria els era insuficient, ja que no tenia en compte el sexe.

Els diferents posicionaments de les feministes socialistes s'estableixen en com entenen la relació entre els sistemes de dominació (patriarcat i capitalisme). Principalment, les feministes consideren que s'ha d'acabar amb les classes socials i amb les diferències de gènere, perquè la dona pugui ser lliure. (De las Heras, 2008)

L'objectiu principal de les socialistes-marxistes és acabar amb la desigualtat de gènere, i per fer-ho creuen que la societat s'ha de reestructurar per així eliminar fets com serien l'esclavitud domèstica de la dona, la seva dependència econòmica, etc. Actualment a més, s'afegeixen més factors a les desigualtats de gènere, com podrien ser la raça, l'edat, l'aspecte físic, etc. (Molina, 2007)

Els feminismes de la igualtat (tant el liberal com el socialista-marxista) reben diferents crítiques en els seus plantejaments (Muñoz, 2008):

- En defensar la igualtat i integrar les dones a les estructures dels homes, es promou una masculinització de la dona.
- Com és un feminisme conservador, no busca un canvi institucional, polític o social, sinó que simplement introduir als que han estat exclosos de l'esfera pública.

Encara que rebin aquestes crítiques, els feminismes socialistes, han aportat elements i conceptes molt importants com la doble explotació o el salari de mestressa casa.

4.3.2. Feminismes de la diferència

En els feminismes de la diferència incloem el **feminisme radical**, el **cultural**, el **feminisme de la diferència francès i italià** i la **teoria queer**, encara que aquesta última l'ampliarem en el seu propi apartat. (Leonor Suárez, citada per De las Heras, 2008). Els feminismes de la diferència es basen en què "la causa de la desigualtat entre dones i homes és la caracterització patriarcal de la dona i els esforços feministes per igualar homes i dones, com també que les dones ni volen ni poden integrar-se com iguals en un món planificat per a homes".

Pel que fa al **feminisme radical**, trobem els seus inicis a la dècada dels setanta, quan moltes dones que participaven en els moviments d'emancipació, es van sentir decebudes per no haver aconseguit encara canviar la situació de repressió i marginació i van decidir organitzar-se de forma autònoma, separant-se dels homes i creant el Moviment d'Alliberació de la Dona.

Les radicals recalquen que la dominació i opressió que sofreix la dona, recau en l'exercici de poder masculí present en tots els contextos, tant públics com privats. A més a més, altres radicals com Rowland i Klein (citades per Muñoz, 2008) denunciaven que l'opressió afectava a tota la societat, i destacaven que les dones eren oprimides pel simple fet de ser dones.

En la vessant teòrica d'aquest feminisme, trobem dues obres de dues autores: *Política sexual* de Kate Millet i *La dialèctica de la sexualitat* de Sulamith Firestone. En aquestes obres es van encunyar conceptes feministes bàsics, que s'han tornat fonamentals en els feminismes actuals, com patriarcat, gènere i casta sexual. Aquestes dues obres són diferents entre si, pel fet que Fireston utilitza de base el marxisme per interpretar l'opressió, però no de forma excloent, afegint la perspectiva de gènere a la seva teoria. Pel que fa a l'obra de Millet, defineix a les dones com a grup, i mostra la categoria sexual com un fet que travessa la divisió de classes socials. (Millet, citada per Muñoz, 2008). En paraules de Celia Amorós (citada per Muñoz, 2008) el patriarcat és interclasista i denuncia un comportament opressor en tots els homes.

Gràcies a les feministes radicals, la teoria política que definia les relacions de poder dins la família i entre gèneres, va quedar transformada completament (De Miguel, 2005). Van ser les radicals qui van exterioritzar la problemàtica que es donava a les seves llars, identificant esferes que es consideraven privades, i van acollir l'eslògan d'***El que és personal, és polític.***

Principalment, les radicals es van centrar a rebutjar la idea que la diferència de sexes residia en la inferioritat, i es van basar a recalcar que residia en la desigualtat biològica i en el patriarcat, destacant que el patriarcat és una realitat que es pot canviar.

Per tancar amb els feminismes radicals, s'han de destacar les aportacions més rellevants: van aconseguir organitzar-se amb grups d'autoconsciència (de Miguel, 2000), per així reconstruir la teoria feminista des de la seva experiència i revalorar les veus de les dones, com també van dur a terme gran nombre de manifestacions, actes de protesta i la creació de diferents centres on estudiar, organitzar-se, conèixer els seus cossos, etc.

Per continuar, s'ha de tenir en compte que el feminisme radical nord-americà, va anar evolucionant fins a arribar a una tipologia de feminisme diferent, anomenat **feminisme cultural**. La diferència més explícita seria, que el feminisme radical reivindicava la superació dels rols de gènere, mentre que el feminisme cultural es recolza en la diferència (de Miguel, 2000).

Com diu De Miguel aquesta tipologia considera que l'alliberament femení provindrà de la mà del desenvolupament i la preservació de la cultura femenina, i exalten tot el que està relacionat amb el femení, mentre degraden el masculí. Per les feministes culturals el seu principal enemic és la masculinitat en si mateixa, principalment el que és masculí des d'un punt de vista biològic (Alcoff, 2002). Les iniciatives que duen a terme se centren principalment a mantenir un entorn lliure dels valors que afavoreixen tot el que és masculí, per al desenvolupament de tot allò que és femení

de forma correcta, com seria la criança de les filles o fills, la falta d'autonomia física, etc.

Dues defensores d'aquesta posició són Mary Daly i Adrienne Rich, que trenquen amb la tendència queer i andrògina que s'havia creat als anys setanta i que havia agafat tanta força, i defensen la feminitat. Les seves anàlisis es troben centrats en les dones com a grup, i la construcció de la seva identitat cultural, ressaltant el valor dels aspectes femenins.

El feminisme cultural ha rebut diverses crítiques pel fet que no serveix com a base pel moviment feminista i, fins i tot, a vegades l'obstaculitza. Com que el feminisme cultural sol valora els atributs femenins que s'hi han desenvolupament en condicions d'opressió, no pot plantejar un feminisme a llarg termini. A més a més, si es creés una feminitat innata i igual per a totes les dones, es jutjaria a les dones que no compleixen i se les tractaria com a inferiors, com que no serien dones autèntiques.

Durant els anys seixanta a Europa, creixen dos corrents que s'autoproclamen feminismes defensors de la diferència: el **feminisme de la diferència francès** i el **feminisme de la diferència italià**. El primer es fonamenta en la crítica del feminisme igualitari mentre sosté que la dualitat de gèneres ni es pot defensar ni es pot eliminar. Parteix de l'evidència de la dona com un altre, i proposa l'exploració de l'inconscient com mitjà privilegiat per la reconstrucció de la identitat femenina. El segon està influenciat per les tesis franceses, que veuen la necessitat de crear una identitat pròpia, com també pels grups d'autoconsciència americans, que sostenen que les lleis no són neutrals i que la situació de les dones no es podrà solucionar des del sistema jurídic.

Aquests feminismes de la diferència han estat criticats des d'altres posicions feministes, perquè com diu Posada (2005) han abusat de la noció de diferència i de les identitats femenines, i això va en contra dels interessos feministes.

Finalment per tancar els feminismes de la diferència, s'ha de destacar que durant aquests últims anys han emergit dins del feminisme altres vessants, que han intentat eliminar la crítica de l'essencialisme: "parlar de les dones com a grup, com a conjunt amb característiques i inquietuds similars, no respon a la complexa i plural realitat del concepte de gènere per fer-lo més inclusiu que proposen autores com Iris Mariona, Susan Molle o Zillah Eisenstein, així com el feminisme lesbiana o el feminisme negre" (Álvarez, citada per Muñoz 2008). Gràcies a aquesta reestructuració de la teoria, es planteja la desconstrucció de la definició de dona com a subjecte únic.

4.3.3. Feminismes no occidentals

Pel que fa a els feminismes que hem anomenat no occidentals, trobem el **feminisme negre**, el **precolonial** i el **decolonial**. Són feminismes que reclamen una especificitat, una diferència que no tenen, a la vegada que rebutgen les explicacions de causa única sobre l'opressió de les dones, i assenyalen una pluralitat de situacions diferents que s'han de tenir en compte.

Quant al **feminisme negre**, parteix d'una doble crítica de la teoria feminista: per una banda, critica la perspectiva universal adoptada al parlar de gènere, i per l'altra que la universalitat establerta no fa res més que consolidar una perspectiva excloent, i que les dones negres s'han sentit excloses i fins i tot marginades per la pràctica i la teoria feminista.

Dues autores a destacar d'aquest corrent feminista serien Bell Hooks i Barbara Omolade, i totes dues assumeixen un possible trencament amb el pensament feminista d'origen blanc. Per la primera autora, el discurs de l'opressió que han utilitzat les dones blanques ha estat per consolidar els seus interessos de classe, mentre que la segona proposa desenvolupar un feminisme que sigui negre en l'essència i en les seves arrels, ja que les dones negres tindrien com a punt de referència històric un passat amb major equitat. (Beltran, 2001).

Aquest pensament feminista de les dones negres, està influenciat pel context i l'època en el qual apareix, és a dir, per la lluita de les persones d'origen africà als EUA.

Seguint amb els feminismes no occidentals, trobem el **feminisme postcolonial**, que es desenvolupa perquè busca visibilitzar com el racisme, la política econòmica, i els efectes culturals del colonialisme afecten les dones que no són blanques, ni occidentals en un món postcolonial. Aquestes dones sofreixen una doble discriminació: pel fet de ser dona, i per l'abús del colonialisme.

Troblem diferents autores d'aquest moviment: Alice Walker, Chandra Talpade, Sarojini Sahoo, entre altres. Totes elles es reafirmen en la seva diferència racial, per donar veu a la seva pròpia lluita feminista.

Aquest corrent feminista ha rebut moltes crítiques, ja que divideix la causa feminista global, i recalquen que s'hauria de lluitar de forma unida contra el patriarcat. (Olivia, 2004).

L'últim feminisme del qual parlarem dins d'aquesta tipologia serà el **feminisme decolonial**, que és un corrent que sorgeix a Amèrica Llatina.

Les seves bases s'estableixen en la unió dels conflictes sexe-gènere i classe-raça, tot relacionant-ho amb les diferents institucions i categories cultural que van ser

imposades pel colonialisme. Qüestionen, igual que els feminismes negres i els postcolonials, el feminisme “universal” eurocèntric o occidental.

Un dels exponents més importants d'aquest feminisme ha estat Maria Lugones, filòsofa feminista i activista, que ha teoritzat les diferents formes de resistència en contra de les opressions. (Varea i Zaragozín, 2017).

4.4. Teoria queer

Finalment, l'últim feminisme del qual parlarem és el **feminisme o teoria queer**, que és una teoria de gènere que confirma que l'orientació sexual i la identitat de gènere de les persones, és una construcció social, i que no existeixen rols sexuals establerts en la naturalesa humana. Per entendre-ho d'una forma millor, anem als inicis d'aquesta teoria.

A partir dels anys vuitanta, com ja havíem dit anteriorment en aquest treball, que creix una desconfiança cap a la categoria de gènere, com també augmenta dubte amb les bipolaritats masculí/femení, cultura/naturalesa, etc. Al mateix temps sorgeixen identitats sexuals transgressores, que reivindiquen una identitat sexual pròpia, i per això el 1963 es crea el concepte d'identitat genèrica.

Aplicar el concepte d'identitat genèrica implica associar el sexe a tot allò que és biològic, i el gènere a tot allò que és cultural. Distingir entre el que és biològic i el gènere en la sexualitat nega que les diferències que s'estableixen per aquesta associació marquen inevitablement el comportament de les persones al llarg de la seva vida.

És doncs quan sorgeix la teoria queer a EUA a causa de també altres fets, com les noves teories sobre la sexualitat o l'aparició d'un article d'Arianne Rich sobre l'heterosexualitat obligatòria i l'existència lesbiana, entre altres. Al mateix temps també es dona un canvi social a favor dels drets de les dones, dels homosexuals, la lluita contra la sida, etc. i un augment en l'interès d'estudiar les sexualitats en les institucions universitàries.

El moviment queer de la comunitat gai i lesbiana als EUA els anys noranta, adopta el terme queer per distanciar-se d'aquells plantejaments que eren normatius, i reclamen identitats que no es troben dins de l'espectre masculí-femení. La teoria queer doncs, reformula nous processos d'identificació i de diferenciació entorn la sexualitat.

Butler (1990) quan treu el llibre d'*El gènere en disputa* desmunta la identitat genèrica que hem nomenat anteriorment, i afirma que no és més que una invenció reguladora que no té bases biològiques, i que a més li és útil a la dominació masculina. Tanmateix també desmunta el concepte binari de gènere (masculí o femení), i suggereix que:

“El gènere és una construcció cultural; per tant no és ni resultat causal del sexe ni tan aparentment fix com el sexe... En teoritzar que el gènere és una construcció radicalment independent del sexe, el gènere mateix ve a ser un artifici lliure de lligams; en conseqüència home i masculí podrien significar tant un cos femení com un masculí; dona i femení, tant un cos masculí com un femení”. (1990: 6)

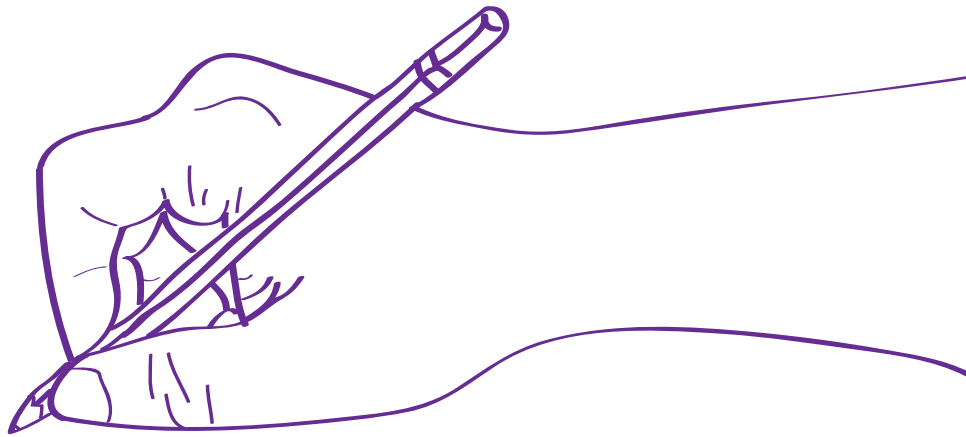
Destaca en aquest llibre també que el gènere és essencialment una identificació, una construcció social i cultural, i el defineix com una performance. És a dir aquells fets repetitius, modelen i defineixen el gènere dins la societat, i creen una il·lusió de base cultural que obeeix a cànons heterosexuais, i que existeixen dos gèneres organitzats, idealitzats i desitjats.

Així mateix, en aquesta obra Butler proposa alliberar totes les manifestacions de gènere que surtin del binarisme masculí/femení i que hagin estat excloses i reprimides, com serien gais, lesbianes i bisexuals, ja que trenquen amb tot allò que és binari, com també amb l'estructura hegemònica de l'heterosexualitat obligatòria.

També és Butler en el seu llibre *Cuerpos que importan* (2012) qui afirma que el sexe no ve donat biològicament, i sobre aquest s'hi construeix el gènere, sinó que és un ideal que forma part del cos a través de diferents pràctiques normatives, i a més també defensa que si a mesura que s'assumeix un sexe, se n'arriba a ser subjecte. Butler entén el cos com un esquema buit indiferenciat i que arriba a concretar-se com un subjecte sexual. (Aguilar, 2008)

En termes generals, la teoria queer planteja el dret de totes les persones a l'autodeterminació de les seves pròpies vides i a ser felices en un sistema que reconegui les seves unions, el seu matrimoni, com també el seu dret a caminar lliurement sense sofrir atacs, o el dret al treball, donant gran importància a l'accés a totes les àrees laborals i principalment als espais de visibilitat política.

D'altra banda la teoria queer planteja un món ideal, sense distincions, sense por, sense necessitat de defensar's, on els éssers no estan separats i es dediquen a donar-li sentit a la seva vida. La principal proposta de la teoria queer és deixar ser a les persones tal com són.

5. Feminismes i gènere en l'educació

“Es un hecho demostrado empíricamente que el sistema educativo y la escuela contribuyen al dominio y hegemonía masculina dificultando el acceso de las mujeres a puestos de responsabilidad, silenciándolas o postergándolas a los peores empleos y niveles. Pero deberíamos empezar a buscar las formas en que las mujeres resisten y transforman las instituciones en las que viven y trabajan, entre ellas la escuela.” Martel (2005: 35).

Com diu Martel (2005) l'escola és un espai molt important en el sistema educatiu, però també perquè és una eina de canvi i de resistència. Cada vegada hi ha més espais educatius i més professorat que s'estan adonant que l'escola contribueix en la creació del gènere, d'estereotips de gènere, de rols socials, d'una ocupació de l'espai diferent entre nens i nenes, com també en la idealització i l'hegemonització d'aquest gènere. Tanmateix, hi ha diferents escoles i comunitats que estan lluitant en contra d'aquests fets, tot aplicant diferents mesures.

Un estudi que he trobat molt interessant és *La construcción de los géneros en la etapa 0-3: primeras exploraciones*, de Anna Carreras, Marina Subirats i Amparo Tomé. Es va realitzar l'any 2014 en sis llars d'infants públiques de Barberà del Vallès, en què s'observava les formes de sexisme procedents del marc educatiu, del comportament de les educadores, i com també d'alguns comportaments ja generalitzats en nens i nenes. L'objectiu era dur a terme un projecte coeducatiu basa't en la sensibilització del professorat respecte a les desigualtats de gènere en l'etapa 0-3, per transformar les seves accions quotidianes en coeducatives. Es van realitzar intervencions en el pati, i en l'aula respecte a l'aprenentatge de les cures. Van treballar a partir del llenguatge de les adultes cap als nens i nenes, donant importància a l'ús del doble gènere, per avançar cap a un llenguatge inclusiu, i els conflictes i la seva posterior resolució.

Altrament en l'article es proposen jocs, una reestructuració dels espais i de l'estructura i una millora de les interaccions entre les persones adultes i els nens i

nenes, com entre aquests últims, per assolir realment una escola coeducativa, i no acceptar una escola mixta.

“Coeducar consiste en enseñar y en aprender a vivir la vida en libertad física y mental, en vivir sin miedos, en hablar de sueños, en pelear por la justicia. Por esa razón cuanto antes empecemos a coeducar, antes sabrán niñas y niños vivir sin discriminar y no permitir sumisiones, ninguneos, exigencias de fortalezas, ser los primeros, vestir de azul o de rosa, y podrán llorar cuando están tristes, disfrutar jugando indistintamente con una amplia variedad de juegos que ofrece la escuela”. Carrera, Subirats i Tomé (2014: 15)

D'altra banda al llarg dels últims anys, s'han creat moltes propostes de pedagogia feminista o d'educació feminista. L'objectiu d'aquesta pedagogia giraria entorn de la discriminació per qüestions de gènere, a la lluita contra el patriarcat, i en la creació d'espais públic que anessin d'acord amb el feminisme i la justícia social. (Pérez, Nogueroles i Méndez, 2017).

També s'han posicionat a favor d'una escola feminista diferents sindicats, entre ells, CCOO, que proposa vint idees per avançar cap aquesta tipologia d'escola. Principalment les accions es centren en formar al professorat en feminismes, utilitzar un llenguatge inclusiu, coeducatiu i si pot ser, neutre, incloure les figures femenines en l'educació dels nens i nenes: en ciència, en història, en filosofia, a la biblioteca, etc. entre altres.

5.1. Una proposta aplicada: Skolae Berdin Bidean

Per entendre inicialment la proposta **Skolae Berdin Bidean Creciendo en Igualdad**, s'ha de saber que és l'única proposta plantejada des de la Diputació, en aquest cas des del Govern de Navarra, i que està sent aplicada actualment.

Aquesta proposta concreta el Pla de coeducació 2017-2021, que trobaria els seus antecedents en el Pla d'igualtat per l'educació que es va proposar el 2007 el Departament d'Educació del Govern de Navarra, però en el qual no es van complir les expectatives. Aquest pla estableix les seves bases en Pla anual d'igualtat com també en el Pla sectorial d'Educació per actuar contra la violència cap a les dones. És un projecte que es realitza a partir d'un procés participatiu, coordinat pel Departament d'Educació de Navarra, el Departament de Salut, el Consell Escolar de Navarra, el personal docent, i el suport d'experts en igualtat i coeducació.

L'objectiu principal del programa és acompanyar a les diferents comunitats escolars per tal que els nens i nenes puguin arribar a "assolir les competències necessàries a elegir el seu projecte vital propi, des de la llibertat i la diversitat d'opcions, sense condicions de gènere sigui quina sigui la seva raça, religió, nivell econòmic, cultural, origen, etc." (Govern de Navarra, 2017: 8).

Els conceptes principals que es treballen durant tot el programa serien la prevenció de les violències contra les dones i les nenes, la visibilitat de les dones i les seves aportacions, el respecte per les identitats, les cultures, les sexualitats i la seva diversitat, la participació social i el compromís compartit (famílies i entorn proper dels nens i nenes) de fer realitat la igualtat.

Durant el curs 2017-2018 es va dur a terme una primera fase pilot que es va implementar a 16 centres escolars, des d'Educació Infantil fins al Batxillerat, que van tenir el suport en tot moment del Departament d'Educació. La segona fase de generalització, s'està aplicant actualment en tots els centres de Navarra, i es preveu implementar la proposta a més llarg termini durant tres cursos: 2018-2019, 2019-2020 i 2020-2021, amb la participació de 150 centres cada curs, per tal de l'accés de tots els professionals del centre a la formació i assessorament. Cada any hi ha una avaluació que, que no està inclosa en aquest projecte encara, per tal de verificar l'impacte que està tenint, i per poder fer diferents correccions.

El itinerari previst proposa una adquisició progressiva de les competències bàsiques durant tot el procés educatiu de cada nen/nena o noi/noia, per tal que quan acabin l'educació obligatòria i postobligatòria hagin assolit l'objectiu del programa.

És molt interessant veure el programa, ja que han establert quatre aprenentatges al voltant de quatre competències, que es treballaran al llarg de tota l'etapa educativa, però des de diferents àmbits: l'àmbit personal, l'àmbit de les relacions i finalment l'àmbit social.

APRENDIZAJES	COMPETENCIAS
1. CRÍTICA FRENTE A LA DESIGUALDAD Y CAPACIDAD PARA EL CAMBIO	• <i>Identificar y analizar las desigualdades de género existentes y responsabilizarse para enfrentarse a ellas y transformarlas.</i>
2. AUTONOMÍA, INDEPENDENCIA PERSONAL Y CENTRALIDAD DEL EMPLEO	• <i>Asumir los trabajos de cuidado y del empleo como base para la autonomía y la independencia en proyectos de vida igualitarios.</i>
3. LIDERAZGO, EMPODERAMIENTO Y PARTICIPACIÓN SOCIAL	• <i>Reconocer la capacidad propia para tomar decisiones e impulsar la actuación conjunta en la consecución de objetivos comunes.</i>
4. SEXUALIDAD, CONVIVENCIA Y PREVENCIÓN DE LA VIOLENCIA	• <i>Conocer y aceptar la capacidad personal para expresar y establecer relaciones afectivas, sexuales y de convivencia favorecedoras del respeto y el crecimiento personal en igualdad.</i>

Figura 1: Els aprenentatges relacionats amb les competències

Cada aprenentatge està justificat segons les accions i els fets que tenen lloc actualment en la societat, com també en propòsits, deures i valors, que l'escola coeducativa hauria d'assolir per tal de trencar amb les diferents desigualtats, amb els estereotips, amb les violències de gènere, etc.

Al mateix temps, cada competència té diferents objectius interns relacionats amb els àmbits d'actuació o d'aplicació, com també cinc claus de lectura.

En la primera competència serien:

- El valor de la igualtat
- Les claus d'anàlisi
- La visibilitat de les dones
- La capacitat per al canvi
- Les noves identitats

En la segona trobaríem les següents claus de lectura, o continguts de l'itinerari:

- Ètiques de les cures
- Sabers domèstics
- Anàlisi de les desigualtats
- El treball asalarat i igualitari

En la tercera serien:

- Empoderament individual i col·lectiu

- Empoderament social i polític: lideratge per la igualtat
- El model dels dominis

En la quarta i última competència tindriem:

- El cos
- L'origen de les persones
- La construcció de la pròpia identitat
- Les relacions afectivo-sexuals i l'ètica en les relacions
- La prevenció expressa de la violència

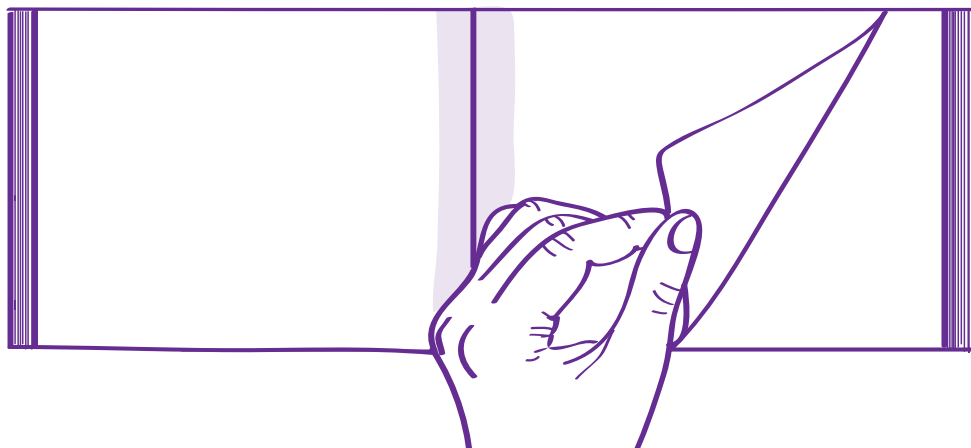
Per tal de poder participar, les diferents escoles han de complir amb un compromís, però no sol de l'escola, sinó de tota la comunitat educativa en l'entorn local. Dos reptes fonamentals del programa d'acord amb a la comunitat educativa serien: integrar les famílies i l'entorn local en el compromís de la coeducació, amb programes específics dirigits a les famílies i als joves i nens i nenes, per tal que els valors de l'acció escolar siguin coherents en tots els àmbits, com també facilitar l'aprenentatge de l'alumnat a partir de la seva contribució a l'entorn social més pròxim, a partir de la participació social, el lideratge i l'empoderament personal i grupal.

Veiem doncs que és un programa que té en compte les situacions i canvis actuals de la societat, la figura que està tenint la dona actualment, com també té en compte els aprenentatges més importants per assolir una escola coeducativa basada en la igualtat.

Donen gran importància a una part que jo he considerat essencial per realitzar aquest treball: la història dels feminismes i la història de les dones. Entendre què, com quan i per què va passar, és fonamental per entendre quines tipologies de feminismes existeixen, entendre com sorgeixen les diferents teories feministes, quina acceptació tenen dins la societat i com es transformen, com també entendre com vivien les nostres avantpassades i com volem viure nosaltres.

També donen gran importància a la teoria del gènere, tractant temes com el sistema sexe-gènere, la socialització de gènere, els rols i estereotips de gènere, la identitat de gènere, la interseccionalitat, la igualtat, diferència, desigualtat, discriminació, la divisió sexual del treball... La majoria d'aquests aspectes també estan tractats per alguns corrents de la teoria feminista o, principalment, en la teoria queer, on es defensa la llibertat d'elecció i el respecte cap als altres considerats "diferents" a un mateix quant a gènere, expressió de gènere, etc.

6. Conclusions

Al llarg d'aquest treball m'he adonat de la necessària tasca que fan els feminismes en la societat com també en l'escola educativa. Fer aquest treball m'ha ajudat a veure la realitat d'una altra manera, veient encara més desigualtats de les que veia anteriorment, tenint una visió més crítica, com també m'ha ajudat a veure'm i a escoltar-me a mi d'una altra manera.

A partir de la teoria que s'ha mostrat hem vist com moltes de les accions, reflexions, crítiques o punts de vista, estan basats en alguna teoria feminista o en la teoria queer.

També he pogut veure que no tots els feminismes poden donar-se en un espai educatiu, sinó que moltes vegades és millor agafar una part que afavoreixi el meu context educatiu i no tota la teoria feminista, i que no tots s'adaptaran en un espai com s'han adaptat en un altre. En una escola podria funcionar molt bé un projecte basat en la teoria queer, i en un altre un basat en els feminismes de la diferència.

Penso que és molt important també que a partir dels feminismes en els contextos escolars s'analitzin i es detectin desigualtats sexistes, com també les seves causes per poder-hi dur a terme una intervenció.

He anat observant al llarg del treball que molts dels punts que es treballen per assolir una escola coeducativa i una societat igualitària, es troben en comú amb diferents teories feministes, com també amb la teoria queer, i és per això que podem afirmar que les teories feministes i la teoria queer són una bona base teòrica, per la creació de l'escola educativa.

7. Bibliografía

Aguilar, T. (2008). El sistema sexo-género en los movimientos feministas. *Amnis: Revue de Civilisation Contemporaine de l'Université de Bretagne Occidentale*, (8), 10. Recuperat de: https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2870086.pdf&hl=ca&sa=T&oi=gsb-ggp&ct=res&cd=1&d=8547190421899869184&ei=N4ZxXdnxGeXZsQKmxlj4AQ&scisig=AAGBfm1ZicP2cqBRkXrLihfYeGZTrR_q7A

Alcoff, L. (2002). Feminismo cultural vs. Post-estructuralismo: la crisis de identidad de la teoría feminista. *Debats, Del post al ciberfeminismo*, (76). Recuperado de: http://148.202.18.157/sitios/catedrasnacionales/material/2010a/cristina_palomar/2.pdf

Alonso, M., i Furió, E. (2007). El papel de la mujer en la sociedad española. Recuperat de: https://halshs.archives-ouvertes.fr/file/index/docid/133674/filename/El_papel_de_la_mujer_en_la_sociedad_espanola.pdf

Beltrán, E. (2001). *Feminismos: debates teóricos contemporáneos*. Madrid: Alianza Editorial.

Butler, J. (2012). Cuerpos que importan—sobre los límites materiales y discursivos del “sexo”. Recuperat de: <https://repositorio.ufsc.br/bitstream/handle/123456789/3495/butler1%20corpos.pdf?sequence=1>

Butler, J. (2007). *El género en disputa: el feminismo y la subversión de la identidad*. Paidós.

Carrera, A., Subirats, M., i Tomé, A. (2014). *La Construcción de los géneros en la etapa 0-3: Primeras exploraciones*. Recuperat de: http://www.bdv.cat/sites/default/files/common/Dones/article_coeduaccio_la_construccion_de_los_generos_en_la_etapa_0-3.pdf

De Beauvoir, S. (1981). *El segundo sexo* (1949). *Buenos Aires: Siglo XX*.

De Las Heras Aguilera, S. (2009). Una aproximación a las teorías feministas. Recuperat de: https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/8876/aproximacion_heras_RU_2009.pdf

De Miguel, A. (2000). Los feminismos a través de la historia. *México: Seix Barral*.

De Miguel, A. (2005). Los feminismos a través de la historia. Recuperat de: <http://mujeresenred.net/anademiguel.html>

Facio, A., & Fries, L. (2005). *Feminismo, género y patriarcado*. Recuperat de: <http://repositorio.ciem.ucr.ac.cr/jspui/bitstream/123456789/122/1/RCIEM105.pdf>

Femenías, M. L. (2000). *Sobre sujeto y género*. Lecturas feministas de Beauvoir a Butler. Buenos Aires: Catálogos.

Fernández Fraile, M. E. (2008). Historia de las mujeres en España: historia de una conquista. *La aljaba*, 12, 11.

Fonseca Hernández, C., i Quintero Soto, M. L. (2009). La Teoría Queer: la deconstrucción de las sexualidades periféricas. *Sociológica (México)*, 24(69), 43-60.

Gobierno de Navarra. (2017). Skolae Berdin Bidean Crediendo en igualdad. Recuperat de: https://consejoescolar.educacion.navarra.es/web1/wp-content/uploads/2017/09/SKOLAE-Berdin-Bidean-Creciendo-en-Iguadad_Programa.pdf

Jenainati, C. (2014). *Feminismo: Una guía ilustrada*. Tecnos.

Kubissa, L. P. (2005). El pensamiento de la diferencia sexual: el feminismo italiano: Luisa Muraro y "El orden simbólico de la madre". In *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización* (pp. 289-318). Editorial Minerva.

Martel, M^a. C. (2005). Los feminismos, la educación y yo. Recuperat de: [https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/12145/Q_18_\(2005\)_01.pdf?sequence=1](https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/12145/Q_18_(2005)_01.pdf?sequence=1)

Lugones, M. (2016). Hacia un feminismo descolonial. *La manzana de la discordia*, 6(2), 105-117.

Martín, I. M. (2016). Construcción de una pedagogía feminista para una ciudadanía transformadora y contra-hegemónica. *Foro de Educación*, (20), 129-151. Recuperat de: <https://forodeeducacion.com/ojs/index.php/fde/article/view/415/329>

Molina, C. (2007). El feminismo socialista estadounidense desde la "Nueva Izquierda". Las teorías del sistema dual (Capitalismo+ Patriarcado). *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización*, 2.

Moreno, Y., & Penna, M. (2019). Breve decálogo de ideas para una escuela feminista. *Revista TE*. Recuperat de: <http://www.te-feccoo.es/2018/02/15/breve-decalogo-de-ideas-para-una-escuela-feminista/>

Nash, M. (1995). Identitat cultural de gènere, discurs de la domesticitat i definició del treball de les dones a l'Espanya del segle XIX. *Documents d'anàlisi geogràfica*, (26), 135-146. Recuperat de: <https://ddd.uab.cat/pub/dag/02121573n26/02121573n26p135.pdf>

Nash, M. (2005). *El aprendizaje del feminismo histórico en España*. Recuperat de: <https://www.nodo50.org/mujeresred/historia-MaryNash1.html#repensando>

Olivia, A. (2004). Feminismo postcolonial: la crítica al eurocentrismo del feminismo occidental. *Cuaderno de trabajo*, 6.

Pérez Rueda, A. I., Nogueroles Jové, M., i Méndez Núñez, Á. (2017). Una educación feminista para transformar el mundo. *Revista Internacional de Educación para la Justicia Social (RIEJS)*. Recuperat de: <https://revistas.uam.es/riejs/article/viewFile/8837/9062>

Perona, Á. (2005). El feminismo liberal estadounidense de posguerra: Betty Friedan y la refundación del feminismo liberal. *Teoría feminista de la Ilustración a la globalización. Del feminismo liberal a la posmodernidad*, 2.

Ramos, M. D. (2015). Luces y sombras en torno a una polémica: la concesión del voto femenino en España (1931-1933). *BAETICA. Estudios de Historia Moderna y Contemporánea*, (11). Recuperat de: <http://revistas.uma.es/index.php/baetica/article/download/780/744>

Threfall, M. (2015). *El papel transformador del movimiento de mujeres en la transición política española*. Recuperat de: http://www.academia.edu/download/36450280/El_Papel_Transformador_del_Movimiento_de_Mujeres_en_Espana.pdf

Varea, S., i Zaragocin, S. (2017). *Feminismo y buen vivir: utopías decoloniales*.

Varela, N. (2014). *Feminismo para principiantes*. B de books.

Weiner, G. (1999). *Los feminismos en la educación*. Sevilla: Kikiriki Cooperación Educativa.